

ЗА НАЧАЛАТА И МИСИЯТА НА ДЕМОКРАЦИЯТА (АНАЛИЗ НА ТЕОРЕТИЧНИ ПОСТАНОВКИ)

Гл. ас. д-р Николай Живков

СА “Д. А. Ценов” - Свищов

Катедра “История, философия, социология”

1. Въведение

Демократизмът в управлението на обществото води своето начало от древна Елада, но разгръща възможностите си едва в новото време със залеза на традиционното и прехода към модерното европейско общество. Той е негова рожба и е свързан с разширяване на участието на гражданите в управлението.

В научната литература има различни мнения и тези за понятието демокрация. Според немския политолог Б. Гугенбергер “учените не са изработили общоприети представи, върху основата на които би било възможно да се формулира единно определение за демокрацията”. В съществуващата практика при дефинирането ѝ се разглеждат като определящи отделни нейни елементи: властта на мнозинството и контролът над него, правата на гражданите, разделението на властите, всеобщите избори, конкуренцията на различни мнения, плурализмът и др.¹

Теорията на демокрацията в новото време, според Б. Гугенбергер, се изгражда върху два концептуални подхода – нормативен и емпирично описателен. Първият разглежда демокрацията в идеален вид и нейното превъзходство над другите форми на управление, а вторият как тя функционира. В пределите им възникват различни теоретични направления на изследване.

¹ Гугенбергер, Б. Теория демократии. - Политическите изследвания. 1991, №4. М., с.137.

Цитираният по-горе автор анализира традиционно–либералната, плуралистичната и елитарната теория, икономическата и критическата, социалистическата и системната теория за демокрацията².

Въз основа на анализа им Б. Гугенбергер достига до извода, че теорията на демокрацията “не може да се ограничава единствено с някоя от двете цели (съучастие или ефективност, свобода или равенство, правова или социална държава, защита на малцинството или власт на мнозинството, автономия или авторитет), напротив тя трябва да комбинира възможно най-голямо число от тези представи за целите, които са изкристализирали в западната философия на демокрацията, а така също в демократичната практика и са се оказали социално значими”³.

Формираните теории за демокрацията разработват различни аспекти от същността ѝ, които се нуждаят от внимателно подреждане, за да се получи не само цялостна представа за понятието, но и за мисията на демокрацията.

В духа на изказаната теза са и изводите на К. С. Гаджиев, след анализ на основните направления на политико-философската мисъл - либерализъм, консерватизъм, социалдемократизъм и марксизъм. Според него либерализмът има най-значим първоначален принос във формулирането и реализацията на основните ценности и институти на съвременната западна политическа система, които се отъждествяват с демокрацията - права и свободи на човека и гражданина, разделение на властите, парламентаризма и др.

Ценностите, открити и утвърдени от либерализма са необходими условия за да се реализира демокрацията, но тя не се свежда само до постигнатото от него. Демокрацията е жизнеспособна защото

²Пак там, 140-145.

³Гугенбергер, Б. Цит. съч., с. 146.

интегрира най-доброто от принципите и на другите политико-философски направления⁴.

Ръководейки се от формулираните виждания за отношение към постиженията на различните школи и направления, изследващи демокрацията в настоящата статия, ще се анализират теоретичните постановки на формалната и съдържателната концепции, за нейната мисия и основополагащи начала-процедурни правила и принципи, с оглед определяне на общите, които ги обединяват.

2. Теоретични постановки за демокрацията

Отправна точка на съвременните изследователи при определяне същността на демокрацията е разбирането ѝ като народовластие, т.е. това е модерният превод на древноелинската дума *democratia*. Нейната най-обща формулировка е дадена от А. Линкълн в Гетигсбънската му реч от 1863 г. като “Управление на народа, от народа, за народа”⁵. Въпреки широкия обхват от проблеми, които включва, по-важното е, че насочва към определена форма на управление, при която водеща е ролята на народа.

Забележителната фраза на А. Линкълн, може да се разглежда в два аспекта. Първо, тя дава отговор на въпроса “кой управлява” – народът непосредствено или чрез избрани от него лица. Второ, отговаря и на въпроса “как се управлява” – начин, при който управленските дейности се извършват от народа за народа.

В научната литература се обръща внимание, че теориите за демокрацията се различават в зависимост от това кой от горните два въпроса е водещ при изследване на нейната същност. Теориите, които поставят на челно място въпроса “кой управлява” изясняват

⁴ Гаджиев, К. С. Политическая философия. М: Экономика, 1999. 182-183.

⁵ Сартори, Дж. Теория на демокрацията. Кн. 1, Съвременната дискусии. С., 1992. с. 59.

проблемите на демокрацията във връзка със субектите народ, класа и държава. За оставящите акцента върху въпроса “как се управлява” същността на демокрацията се изяснява във връзка с процедурите и механизмите на участие на гражданите като членове на общности в политическия живот и вземането на управленски решения. Това разбиране се представя най-вече от либералните теории за демокрацията и е характерно за политическата мисъл на Западна Европа⁶. То се оказва и най-плодотворно, защото поставя акцента върху правилата и принципите на участието ѝ в политиката и управлението.

В европейската литература няма строго определено единство на мненията за правилата и принципите на демокрацията, което влияе и върху разбирането на мисията ѝ. Съществуващите концепции за нея Ж. Владимиров свежда до две: “процедурна – според правилата, управляващи политическия процес и съдържателна – според социалните условия и следствия от демократичното управление”⁷.

Кои са тези процедурни правила и принципи, с прилагането на които се постига управление на народа от и за народа? Ще търсим отговор чрез анализ на теоретични постановки за демокрацията на авторитетни мислители като Й. Шумпетер, Р. Дал, А. Турен и др.

Й. Шумпетер се сочи за един от създателите на направлението на процедурната (формална) демокрация. Представител е на елитарната теория за нея. Възгледите му за демокрацията се разглеждат във връзка с политическите методи на управление, т. е. тя е един от тях, наред с тоталитаризма и авторитаризма⁸.

Основание за това дават и следните негови тези:

⁶ Зеркин, Д. П. Основы политологии. Ростов на Дону: Феникс, 1997. 176-178.

⁷ Владимиров Ж. Културното наследство срещу демокрацията и пазара в България (1989-1998). С., 1999. с.17.

⁸ Категории политической науки. Москва: РОССПЗН, 2002. с. 228.

Първо, под понятието политически метод той разбира “метода, който една нация използва за постигане на решения”.

Второ, като отъждествява вземането на решения с управлението, дефинира демокрацията като “управление на народа”.

Трето, “демократичният метод е тази институционална уредба за постигане на политически решения, при която индивидите придобиват власт да решават в конкурентна борба за гласа на народа”⁹.

В съгласие с изискванията му до упражняване на властта се допуска само онази политическа класа, която получи най-голяма подкрепа от страна на избирателите, т.е. изборите са процедурното правило, заставлящо елита да осъзнава по-добре своите отговорности при вземането на политическите решения и тяхното прилагане в живота.

Й. Шумпетер посочва четири условия за да има успех прилагането на демократичния метод: висококачествен човешки материал, който да служи в парламента и се избира в правителството; обсегът на действие на политическото решение да не е прекалено широк; правителството да е в състояние да контролира и да използва услугите на обучена администрация; демократичен самоконтрол¹⁰.

Институционалната организация на управление, за да функционира демократично трябва да е изградена в съгласие с посочените процедурни правила. С прилагането им в управленския процес се цели решенията да се вземат от опитен и компетентен елит, контролиран от народа.

За разлика от елитарната, плуралистичната концепция за демокрацията изхожда от тезата за най-пълно представителство на интересите на социалните групи и идеите на господстващите в

⁹ Шумпетер, Й. Комунизъм, социализъм, демокрация (Откъси). // Политически изследвания, 1996, №1, с. 36.

¹⁰ Шумпетер, Й. Цит. съч., 67-71.

обществото политически сили. В управлението се установява равновесие на силите, което изключва политически действия в защита интересите само на една от тях.¹¹

Виден представител на плуралистичното направление е Робърт Дал. Неговите крупни приноси в изследването на демокрацията са свързани с разработването проблемите на полиархията. Ако демокрацията е идеалният тип управление, то полиархията е реално съществуващия политически режим, който е най-близо до демократичния идеал¹².

Същността на демокрацията и нейната мисия в управлението се определя посредством много добре прецизирани критерии, които Робърт Дал е обособил в две групи. Първата, дава отговор на въпросите “Що е демокрация” и “Защо трябва да се подкрепи демокрацията”, т.е. разглежда се въпросът за демокрацията като идеал, а втората е свързана с реалните демократични управления и изяснява от какви институции има нужда тя и кои условия са благоприятни за нея¹³.

На въпроса ”Що е демокрация” се отговаря чрез формулираните критерии, в съгласие, с които да протича процесът на управление на дадено сдружение. Те са: ефективно участие, равенство при гласуването, просветено разбиране, контрол над дневния ред и включване на пълнолетното население.

Отговорът на въпроса “Защо тези критерии” е следния: “Всеки от тях е необходим, ако членовете (колкото и малко да са на брой) трябва да бъдат политически равни при определяне политиката на сдружението”¹⁴. Вземането под внимание на посочените критерии

¹¹ Зеркин, Д.П. Цит. съч., 179.

¹² Категории политической науки..., с. 237.

¹³ Дал, Р. За демокрацията. С.: Обсидиан, 1999. с. 33.

¹⁴ Пак там, с. 44.

обезпечава реализирането във управленския процес на един от фундаменталните идеали на демокрацията – политическото равенство.

В отговор на въпроса, “Защо трябва да се подкрепи демокрацията” се казва, че тя е “по-добър начин за управление на държавата, отколкото която и да било недемократична алтернатива”¹⁵, защото води до следните желани резултати: помага да се избегне управлението на жестоки тирани; гарантира на гражданите си редица основни човешки права, като право на участие, на изразяване на мнение, на глас, да проучва алтернативи и участва в определяне точките на дневния ред и т.н.; осигурява на гражданите широка гама от свободи; помага на хората да защитават собствените си интереси; осигурява възможност личността да упражнява свободата на самоуправление – да живее според избраните от нея закони; подпомага човешкото развитие; създава възможности за упражняване на морална отговорност – да се самоуправлява въз основа на своите морални принципи; осигурява висока степен на политическо равенство; страните с демократични управления не воюват помежду си и са по-проспериращи от страните с недемократични режими¹⁶.

Реалната демокрация (полиархията) се основава на следните политически институции: избрани чрез гласуване длъжностни лица, т.е. управлението е представително; свободни честни и често провеждани избори – длъжностните лица в управлението се подбират чрез свободни избори; свобода на словото; достъп на гражданите до алтернативни източници на информация; свободно сдружаване и граждански права за всички – като право на глас при избор на длъжностни лица, правото за кандидатстване за изборни длъжности, свобода на словото, правото за създаване на организации, правото за достъп до информация и правото

¹⁵ Пак там, с. 51.

¹⁶ Дал, Р. Цит. съч., 51-63.

на други свободи, обезпечавачи активното функциониране на политическите институции¹⁷.

Полиархичната демокрация се нуждае от тях, за да удовлетворят изискванията на демократичните критерии: ефективно участие и упражняването на контрол над дневния ред, просветено разбиране, равноправие при гласуване и пълно участие на гражданите в демократичния процес¹⁸.

Развитието на демократичните институции в една страна и функционирането им в съгласие с правилата и процедурите на демокрацията се благоприятстват от следните условия: установяване контрол над армията и полицията, наличието на демократични убеждения и политическа култура; отсъствието на силен външен контрол, който се противопоставя на демокрацията; модерна пазарна икономика, модерно общество и слаб плурализъм на субкултурите¹⁹.

Според изложените критерии, демокрацията като по-добър начин на управление е идеалът, а полиархията е реалният политически порядък, който се основава на посочените политически институции. Като термин с него се обозначава съвременната представителна демокрация с всеобщото изборително право. Тя трябва да се развива и усъвършенства в съгласие с идеала. Доколко ще бъдат постигнати неговите изисквания зависи от това в какви условия протича политическият процес – какви сили участват в него, за да го развият в демократичен дух или да му противоречат. С прилагането на институционалните правила на демокрацията като юридически закрепени процедури, гражданите имат възможност не само да влияят, но и да коригират дейността на управляващите.

¹⁷ Пак там, 87-88.

¹⁸ Пак там, с. 94.

¹⁹ Дал, Р. Цит. съч., с. 147.

Свързването на демокрацията с определени правила е характерно и за възгледа на К. Попър. “Има един проблем, казва той, който все още води до объркване и се възприема като морален, а всъщност е чисто езиков: в превод “демокрация” означава “народовластие” и оттук мнозина вярват, че това название е от значение за теорията на държавното устройство, както я наричаме днес на Запад”²⁰.

Гърците въвеждат понятието демокрация за обозначаване на една от формите на държавно управление във връзка с отговор на въпроса кой трябва да управлява и според Платон демокрацията е власт на народа.

Съвсем друг тип въпроси, според К. Попър, са заложи в основите на съвременните демократични форми на държавно управление. Те не се свеждат до това дали народът трябва да управлява, а има ли форми на управление, които позволяват “да се освободим от едно неморално или дори некомпетентно правителство, причиняващо вреди?”²¹

От тази гледна точка въпросът е не кой, а “как се управлява”, т.е. най-важното при демократичното управление “е възможността правителството да бъде сменено без кръвопролитие и юздите да се поемат от ново правителство”²².

Отговорът на въпроса “Как се управлява” от упълномощените от гражданите лица и могат ли те да бъдат отстранени когато са некомпетентни, се разглежда като въпрос на подход, свързан с определени правила за промени в управлението на обществото – провеждане на избори, решение на народните представители или съдиите от конституционният съд. Тези правила прилагани от

²⁰ Попър, К. Бележки по теорията и практиката на демократичната държава. //Панорама, 1992, № 1-2, с. 12.

²¹ Попър, К. Цит. съч., с. 121.

²² Пак там, с. 122.

заинтересованите среди с цел да се подобри управлението представят демокрацията като политическо средство за мирни промени и усъвършенстване дейността на представителните ръководни органи на обществото.

Възгледът за демокрацията като съвкупност от правила се развива и от Н. Бобио. В книгата си “Бъдещето на демокрацията” той защитава тезата, че тя “трябва да се възприема като съвкупност от правила (главни или основни), които установяват кой е упълномощен да взема колективни решения и чрез какви процедури да става това”²³.

Формулираната теза хармонира с метафорично изразеното от него разбиране, че правенето на политиката е игра, която се състои от правила. Те “определят кои са играчите и как трябва да играят и системата от правила, веднъж установени, предопределят кои са играчите и ходовете, които могат да правят”²⁴. Демокрацията като част от играта, т.е. правенето на политиката е съвкупност от правила, които установяват кой трябва да взема решения и посредством какви правила и процедури.

Н. Бобио се придържа към откритието на икономистите за аналогията между пазара и демокрацията. Както на пазара съществува постоянна размяна между производители на стоки и потребители, така и политическият пазар е отношение на размяна между управляващи и управлявани, само че на съгласие. На интереса на гражданина като избирател да получава услуги от държавата, съответства интерес на избрания политик да ги представлява.

Както на пазара, така и на политическата арена има побеждаващи и губещи, но колкото в по-голяма степен тя “е изградена от правилата на демократичната игра, в която всички имат право на глас и могат да

²³ Бобио, Н. Бъдещето на демокрацията. С.: Юриспрес, 1995. с. 4.

²⁴ Пак там, с. 49.

се организират, за да се чуе гласът им, толкова е по-необходимо организаторите на спектакъла да подобрят предложените услуги, за да получават овациите на публиката”²⁵.

Между правилата, представящи обликът на демокрацията и с прилагането, на които се създават условия за правилното функциониране на демократичната система, водеща е ролята на всеобщото избирателно право. То, казва Н. Бобио, е резултат от “основния принцип на демокрацията, според който източник на властта са индивидите *uti singuli* и всеки индивид се брои за един глас, което оправдава правилото за мнозинството, при вземане на колективните решения”²⁶.

Наред с всеобщото избирателно право и правилото на мнозинството, за да могат действащите лица в демократичните системи да вземат решенията си съзнателно чрез обсъждане, необходими условия за функционирането ѝ още са свободата на събранията и свободата на мненията. Към тях могат да бъдат прибавени многопартийността, юридическата защита на гражданите и други²⁷.

Определянето на демокрацията като съвкупност от процедурни правила, според Н. Бобио, не противоречи на активността на гражданите, която се мотивира от идеали, защото, много от тях са влезли в сила, за да се “произведат тези правила”²⁸. Между тях той изброява идеалите за толерантност, ненасилие, постепенно обновяване на обществото чрез свободен обмен на идеи, чрез промени в манталитета и начина на живот на хората, братството и заключава: “В нито една държава демократичният метод няма да оцелее, ако не стане начин на мислене. А може ли да стане начин на мислене без признаване

²⁵ Бобио, Н. Цит. съч., с. 100.

²⁶ Пак там, с. 119.

²⁷ Бобио, Н. Цит. съч., 48-49, с. 54.

²⁸ Пак там, с. 21.

на братството, което обединява всички човешки същества в една обща съдба”²⁹.

Процедурните правила на демокрацията, които участват в политическата игра, се създават или както казва Н. Бобио се “произвеждат”, въз основа на идеали, които формират същността на демократичния метод. Единственият начин той да оцелее е неговите ценности да станат начин на мислене за всеки отделен гражданин, т.е. ако по отношение дейността на органите за управление, демократичните ценности и правила изпълняват мисията на метод, то за отделния гражданин те са задължителна част от неговия светоглед.

Правилата на демокрацията се прилагат в управленския процес, за да се решават конфликтите, без да се пролива кръв. Доброто управление се заключава именно в спазването им от участниците в него³⁰.

Демокрацията, според Н. Бобио, е плод на индивидуалистичното схващане за обществото, според което всяка форма на общност е изкуствен продукт, който е създаден според свободната воля на индивидите. На практика обаче не индивидите, а групите, организациите, асоциациите, синдикатите и партиите, създадени не без влиянието на демокрацията, се превръщат в по-важните политически субекти. В резултат на тези промени вече не съществува един единствен народ или нация, а народ, който е разделен на противостоящи и конкуриращи се групи с относителна автономност спрямо централната власт. С други думи създава се общество, което е разделено на много центрове на власт и се нарича полицентрично или полиархично³¹.

²⁹ Пак там, 21-22.

³⁰ Пак там, с. 142.

³¹ Бобио, Н. Цит. съч., с. 8.

Всяка група в обществото се нуждае от вземането на решения, чрез които да осигури оцеляването си. Вземането на решения, които ще се възприемат от всички в групата като колективни, обаче трябва да стане при определени правила. Първо, това право методът на демокрацията предоставя на голям брой членове от групата и второ, за вземането на решението правилото е правото на мнозинството³².

Демокрацията, според Н. Бобио, възниква като метод за легитимиране и контрол на “политическите решения в тесен смисъл, или казано по-точно, за легитимиране и контрол на националното и местното “управление”, където отделния човек е вземан под внимание само в множеството му на специфични роли на вярващ, работник, студент, войник, потребител, болен и т.н.” След завоюването на изборителното право тя разширява своя периметър на действие и в други сфери на обществото, в които то може да се прилага. Демокрацията трябва да навлезе във всички пространства на обществото, където може да се упражнява право на глас в това число в културното предприемачество и административния апарат³³.

В духа на характеризираните възгледи на Н. Бобио за политиката като игра и ролята на демокрацията в нея са и теоретичните постановки на А. Пшеворски. Както във всяка игра така и в политиката поведението на действащите актьори се подчинява на определени правила. Те изразяват същността и мисията на демокрацията като политическо средство за постигане на съгласие. Кой са най-съществените от тях, според А. Пшеворски?

Една игра губи своя съдържателен смисъл, ако предварително се знае кой ще победи или не се поставят при еднакви стартови позиции участниците в нея. Ето защо демократичната игра изисква

³² Пак там, 4-5.

³³ Бобио. Н. Цит. съч. с. 12.

равнопоставеност на силите, участващи в процеса на формулиране целите за общи действия и състезателност (конкуренция) между тях при изработването им.³⁴

Страните, участващи в състезанието разполагат с неравностойни икономически, организационни и идеологически ресурси, но са поставени да действат при еднакви институционални условия. Всяка една от тях прави това, което смята за правилно и добро, обаче последствията от действията на всички са с непредвидим изход. Те знаят “каква е вероятността да спечелят или да загубят, но не знаят със сигурност дали ще спечелят или загубят. Следователно демокрацията е система на направляваната поливариантност на изхода или на организационната неопределеност³⁵

Демократичната игра изисква конкуриращите се страни, които участват в решаването на проблема да не знаят какви ще бъдат крайните резултати. Те се съгласяват с тях след установяването им, защото са постигнати с вземането под внимание на действащите закони. Обаче са със съзнанието, че може ако се наложи да бъдат променени в бъдеще при друго съотношение на силите. Демокрацията, според А. Пшеворски, създава илюзията за неопределеност по отношение на крайните резултати от политическите действия на силите, участващи в политическия процес, тъй като е “система на децентрализирани стратегически действия, където познанието е неизбежно ограничено”³⁶.

Възгледите на разгледаните политически мислители формират авторитетно направление в теорията за демокрацията. Техните приноси са в изследването ѝ като система от правила и процедури, прилагани

³⁴ Пшеворски, А. Демокрацията и пазарът. С., 1994. 11-12

³⁵ Пак там, с. 15

³⁶ Пшеворски, А. Цит. съч., с. 14

при конституиране на органите за управление и изработването от тях на решенията за политическо действие.

Значимостта на характеризираното направление за дефиниране същността и мисията на демокрацията се съдържа в мнението на Дж. Кийн, че тя най-добре може да се разбере като система от процедурни правила с нормативно значение. Те, според него, определят “кой има право да взема колективни решения, чрез какви *процедури* се вземат тези решения, независимо от областите, в които демокрацията се прилага³⁷. Демокрацията съдържа процедурни правила, които гарантират максимални възможности и добри условия за участие на заинтересованите страни в изработването на колективните решения. Като минимум правила, които нарича демократични методи, се посочват: всеобщото избирателно право; управление на мнозинството при гарантиране правата на малцинството; управление на закона; свободата на сдружаването; свободата да се вземат решения чрез избор между реални алтернативи. Необходимо условие за тях се посочват механизмите на представителността³⁸.

Вниманието на изследователите от разгледаното направление е насочено към институционалната характеристика на представителната система и правила за участие в политическия процес, без да се изследват взаимовръзките със средата и с действащите социални актьори - гражданите с тяхната мотивация за политическо участие³⁹.

На процедурното разбиране на демокрацията противостоят възгледите на съдържателното. Негов представител е А. Турен. В съчинението “Що е демокрация?” той разработва концепция за демокрацията, дефинирана като “съвкупност от гаранции срещу идването или срещу задържането на власт на управляващи против

³⁷ Кийн, Дж. Медиите и демокрацията. С.: ЛИК, 1999. с. 165.

³⁸ Пак там, с.165.

³⁹ Владимирова, Ж. Цит. съч., 19-20.

волята на мнозинството”⁴⁰. Наред с мисията си за ограничаване властта на държавата тя трябва да помогне на хората, да ги научи да живеят заедно, въпреки различията между тях, да изградят един по-отворен свят, притежаващ и най-голямо разнообразие. Тя трябва, според А. Турен, да се дефинира “не като победа на универсалното над особеностите, а като съвкупност от институционални гаранции, даващи възможност да се съчетае единството на инструменталния разум с различното на отделната човешка памет, търговският обмен – със свободата”⁴¹.

Ако при разглежданите по-горе тези за демокрацията акцентът се поставя върху влиянието на правилата и процедурите, с които се свързва нейната същност, за конституирането и дейността на представителните институции в управленския процес, то Турен насочва вниманието си към ролята на демокрацията в междуличностните отношения и общуване. Ето защо от гледна точка на дефинираната от него концепция за мисията на демокрацията той се отнася с недоверие към възгледите на Н. Бобио за процедурната демокрация. Според А. Турен “Трябва да се приеме необходимостта да се изследва, след нуждите, абсолютно необходими за самото съществуване на демокрацията процедурни правила, по какъв начин се формира, как се изразява и се прилага една воля, която представлява интересите на мнозинството, едновременно със съзнанието на всички, че са граждани, отговорни за социалния ред”⁴².

За демокрацията процедурните правила са само средство в служба на целите за политически действия. Тя има непосредствено отношение към начина, по който се формира, как се изразява и прилага волята, представляваща интересите на мнозинството, което като

⁴⁰ Турен, А. Що е демокрация? С.:Колинс-5, 1994. с. 6.

⁴¹ Пак там, с. 7.

⁴² Турен, А Цит. съч., с. 12.

граждани са отговорни за социалния ред. Тя е политическа сила, призвана да преобразува правовата държава в посока, която да съответства на интересите на мнозинството от гражданите. За да изпълни тази си мисия демокрацията не може да се разглежда само като съвкупност от процедури, а “представява съвкупност от посредничества между единството на държавата и множествеността на социалните действащи лица”⁴³. Първо, трябва да са гарантирани основните права на индивидите, второ, да се чувстват граждани и да участват в изграждането на колективния живот и трето, гражданското общество и държавата да са свързани с представителността на политическите ръководители⁴⁴.

Зачитането на основните човешки права, гражданствеността и представителността са три измерения, които взаимно се допълват и конституират демокрацията. Първо, демокрацията изисква представителност на управляващите, свободен избор от управляваните в условията на политически плюрализъм. Политическите действащи лица представляват интересите на гражданите (социалните действащи лица). Второ, гражданствеността означава, че избирателите са граждани, които принадлежат към определена политическа общност. Демокрацията изисква да бъдат отговорни към нея. Трето, властта на управляващите е ограничена от изборите и законите. Те определят границите, в рамките на които може да се упражнява. Тя се ограничава посредством дефинираните права на гражданите⁴⁵.

Установените три измерения на демокрацията, според А. Турен, не могат да се намерят в идеално равновесие. Политическата практика на отделните демократични страни се доминира чрез едно от тях и по този начин ѝ придава специфичен облик. Първият тип се характеризира

⁴³ Пак там, с. 34.

⁴⁴ Пак там, с. 34.

⁴⁵ Турен, А. Цит. съч., 34, 45, 64, 80.

с по-голяма тежест на ограничаване на властта на държавата чрез законите и признаването на основните човешки права. Като най-добър пример в това отношение е Англия. Вторият тип демокрация отдава по-голяма значимост на гражданствеността, на конституцията, на моралните и религиозните идеи, посредством които се осигурява интегритетът на обществото. На този тип демокрация отговаря опитът на САЩ. Третият тип демокрация отделя по-голямо внимание на представителността на политическите действащи лица. По-добре се представя от континенталния политически опит и по-специално от Франция⁴⁶.

Разглеждана съвременната демокрация като политически режим, няма главен модел, а се проявява чрез характеризиранияте три, които имат едни и същи институционални елементи, но не се придава на всички еднаква социална значимост.

Взаимната зависимост между трите конструктивни измерения на демокрацията се допълват и от институционалното им съчетаване два по два. Така се получават три институционални механизма. В резултат, на което може да се говори за “демократична система, чиито конституционни, законодателни и парламентарни елементи задвижват три принципа: ограничаване на държавата в името на основните права, социална представителност на политическите действащи лица и гражданственост”⁴⁷.

А. Турен определя и мястото на демокрацията в системата от дейности по формирането и прилагането волята на мнозинството. Тя се “настанява в пресечната точка на силите за социално освобождение и на механизмите за институционална и юридическа интеграция... В

⁴⁶ Пак там, 36-38.

⁴⁷ Турен, А. Цит. съч., 89-90.

демократията пламъкът на движенията и на идеологиите се съчетава със студенината и безличността на юридическите правила”⁴⁸.

Каква може да бъде мисията на демокрацията в посочената пресечна точка, за да се съчетае пламъкът на движенията и идеологиите със студенината на юридическите правила? С вземането под внимание, според нас, на нейните принципи, интересите и идеите на гражданите се легитимират от механизмите за институционална и юридическа интеграция във всеобщи, а след това като юридически норми те се прилагат за постигане на желаното за всички поведение в дадено локално политическо общество или националната общност.

Въз основа на направения от А. Турен теоретичен анализ на демокрацията са определени нейните принципи, които съответстват на лозунга на Френската революция “Свобода, равенство и братство”. Той е своеобразно признание, че не съществува основен принцип на демокрацията, тъй като тя се определя чрез съчетаването на три принципа и е най-директната ѝ дефиниция⁴⁹.

Принципът на представителност на управляващите е израз на общата идея за свобода. Призивът за равенство означава равенство на правата за участие в демократичните институции, а братството е синоним на гражданственост, на принадлежност към политическото общество, организирано и контролирано от самото себе си, така че всички негови членове са едновременно управлявани и законодатели⁵⁰.

Формулираните от А. Турен принципи и съответствието им с популярните от времето на Френската революция идеали – свобода, равенство и братство, са най-съществените за конституиране на демокрацията.

⁴⁸ Пак там, с. 90.

⁴⁹ Пак там, с. 80.

⁵⁰ Турен, А. Цит. съч, с. 91.

С ролята си да посредничат в отношенията между управляваните и механизмите на институционална и юридическа интеграция, между държавата и социалните действащи лица, те определят мисията на демокрацията на политическо средство за постигане на съгласие между различаващите се един от друг индивиди и групи за да живеят заедно “в едно общество, което трябва да функционира като цялост”⁵¹.

Именно, за да изпълни мисията си на политическо средство демокрацията има своите основания в човешките индивиди и общностите, признава ги като субекти “закриля ги и ги насърчава в желанието им “да живеят своя живот”...Така че онова, което ограничава властта е не само съвкупност от процедурни правила, а и позитивния стремеж да се увеличава свободата на всеки”⁵².

От анализа на тези идеи се налага убеждението, че демокрацията участва в управлението на обществото. Тя е политическо средство, принципите и ценностите, на което се прилагат при регулиране на отношенията между социалните действащи лица, обединени в политическа общност чрез механизмите на институционалната и юридическа интеграция. Те участват не само в конституирането на представителните институции, но са необходими на гражданите като субекти на политическия процес, при съгласуване на интересите им и формулиране въз основа на тях на общи цели за действие.

Теоретичните постановки и възгледи на Дейвид Хелд за демокрацията, изложени в книгата му “Демокрацията и глобалният ред. От модерната държава към космополитното управление”, разглеждаме както в определени отношения с първото характеризирано направление, защото авторът свързва възможността за демокрация с “една разширяваща се рамка от демократични институции и

⁵¹ Пак там, с. 141.

⁵² Пак там, с. 22.

процедури”, така и с второ направление, тъй като посредством издигнатият от него принцип на автономия се осъществява връзката между човешките индивиди и групи със средата – сферите на власт и условията, които са необходими за самоопределянето им в нея.

От позициите на ново политическо мислене цитираният автор изследва как условията на демокрацията в съвременния взаимосвързан свят се променят на национално и международно ниво и в тази връзка обосновава своя космополитен модел на демокрацията. Неговата сърцевина е автономията. Тя е основанието за съществуването на демокрацията.

“Ако демокрацията, казва Д. Хелд, означава “управление на народа”, публично вземане на решения от равни свободни членове на политическата общност, то тогава базата за нейното оправдание е, че тя подпомага и укрепва автономията – както на индивидите като граждани, така и на колективи”⁵³.

Понятието “автономност” според него означава способността на човешките индивиди да бъдат самоопределящи се, да се обсъжда, избира и действа или да не се действа в различни възможни посоки в частния или публичния живот, с оглед “демократичното благо” или по думите на Русо, “общото благо”⁵⁴.

Схващането на Д. Хелд за принципа на автономност, който според него е алтернативна позиция на тезата за суверенността на държавата и суверенността на народа, е изказано по следния начин: “Хората трябва да се ползват с равни права и съответно равни задължения в уточняването на политическата рамка, която създава и ограничава наличните за тях възможности, тоест те трябва да бъдат

⁵³ Хелд, Д. Демокрацията и глобалният ред. От модерната държава към космополитично управление. С., 2004, с. 215.

⁵⁴ Пак там, с.215

свободни и равни в определянето на условията за собствения си живот, доколкото не използват тази рамка, за да отричат правата на другите”⁵⁵.

Така изказаният принцип изразява две идеи. Едната, че хората трябва да се самоопределят и другата, че демократичното управление трябва да бъде ограничено управление, което поддържа властова структура със законово ясно определени граници⁵⁶.

Д. Хелд определя седем места на власт, свързани с ключови области на взаимодействие в действителните общности и общества, а именно: тялото, благоденствието, културата, гражданските асоциации, икономиката, отношения на принуда и организирано насилие, правни регулативни институции.

Демокрацията израства от тези места на властта. Тя се свързва с овластяващи гражданите типове права: здравни, социални, културни, граждански, икономически, на мир и политически⁵⁷. Те определят способностите на хората за свободното и равното им участие в регулирането на асоциациите, в които са обединени. Демокрацията е възможна, когато правата в тези седем места и свързаните с тях области са укрепени на национално ниво от една конституционна структура.

Принципът на автономност в посочените места на власт и свързаните с тях области се укрепва, първо, чрез съответстващите им типове права на гражданите. Те очертават минимума от правила и ресурси, необходими им в определянето на условията за тяхното асоцииране. Второ, той изисква да се отделя внимание и на онези хора, които са лишени от способността да участват пълноценно в определянето на своя живот, да се поемат задължения за подкрепа и обезпечаването им със средства за автономност, когато това е възможно и необходимо.

⁵⁵ Хелд, Д. Цит. съч., с. 216.

⁵⁶ Пак там, с. 217.

⁵⁷ Пак там, 279-281.

В този смисъл всички членове на една демократична политическа общност имат базирани върху автономността както права, така и задължения⁵⁸. Те образуват възможността за онова, което Д. Хелд нарича “общоприсъща структура за политическо действие”. Тя според него, трябва да бъде въведена от демократично публично право. Последното установява не само базата за правата и задълженията, които следват от обвързването с принципа на автономността, но още формата и границите на публичната власт, на рамката, в която се осъществяват публичния дебат и обсъждането на политиката. Всички закони и политически решения, “могат да бъдат смятани за легитимни тогава, когато са изработени в тази рамка, тоест тогава, когато са изработени с оглед на “демократичното благо”⁵⁹.

Демократичното публично право, като фактор за укрепване на демокрацията трябва да бъде въведено не само в делата на националните държави, но и в по-широк глобален план, като космополитно демократично право. С него Д. Хелд свързва модела на космополитната демокрация. Установяването му той разглежда като “начин да засилим демокрацията ”вътре” в общностите и гражданските организации, като разработваме и усиляваме демокрацията “отвън”, посредством мрежа от регионални и международни асоциации и асамблеи, които пресичат пространствено ограничените места”⁶⁰. В международен мащаб съществува политическа база от организации, върху които може да се гради демократично бъдеще.

Космополитната демокрация, която поставя в центъра си принципа на автономност, според Д. Хелд, трябва да бъде съвкупност от организации, асоциации и агенции, преследващи своите проекти, но същите е необходимо винаги да бъдат подлагани на ограниченията на

⁵⁸ Хелд, Д. Цит. съч., 293-295.

⁵⁹ Пак там, с.297.

⁶⁰ Пак там, с. 343.

демократичния процес и на “една общо присъща структура на политическо действие”⁶¹.

Разглежданите теоретични направления и свързаните с тях виждания за демокрацията не се изключват взаимно, а се допълват, защото поставят акцент върху различни аспекти от мисията ѝ в управленския процес и участието в него на политическите субекти.

Приносителите на теоретиците на процедурната демокрация са в изследването на формалните правила, т.е. на институционалните рамки за действие на субектите в управленския процес, за да удовлетворява или по-точно казано реализира изискването за “управление на народа”.

Напротив, съдържателната демокрация чрез теоретичните постановки на А. Турен разглежда въпроса за мисията ѝ от позициите на социалните действащи лица. Ето защо на преден план той поставя съвкупността от посредничества между единството на държавата и множествеността на социалните действащи лица, т.е. на принципите, с вземането под влияние на които се регулират отношенията между гражданите, обединени в политическа общност от представителните ѝ органи.

Постановките на Д. Хелд за демокрацията имат отношение и към двете теоретични направления. За връзката на принципа на автономност с критериите (правилата), които Р. Дал е формулирал за равното участие на гражданите в демократичния политически процес е показателно позоваването на тях от самия Д. Хелд. Това са: ефективно участие; просветно разбиране; контрол над дневния ред; равен глас на решителните етапи и включеност.

“Много е трудно да си представим, казва Д. Хелд, как индивидите биха могли да бъдат политически равни в демократичния процес, ако бъде нарушен, който и да е от тези критерии; и как който и

⁶¹ Хелд, Д. Цит. съч., с. 399.

да е политически процес, който не успява да удовлетвори един (или повече) от тези критерии, би могъл истински да подкрепя принципа на автономност”⁶².

Формулираният от Д. Хелд принцип на автономност, според нас не противоречи и на трите измерения на демокрацията, формулирани от А. Турен.

Принципът на автономия е базиран върху равни права на гражданите в демократичната политическа общност. Това изискване съответства на формулирания от А. Турен принцип за равенство на човешките права. Освен това автономията почива и върху равенството на задълженията на гражданите към лицата, които не са в състояние да осъществят своята автономност. Те съответстват на принципа за гражданственост и свързания с него идеал за братство.

С други думи самоопределянето на гражданите или автономията им в пределите на политическата общност, която са създали, се постига първо, с прилагане принципа на равенство на техните права и второ на гражданствеността – солидарните им действия по отношение на лица, които се нуждаят от подкрепа. Така с тези си действия те обезпечават и единството на общността.

3. Заключение

Направената съпоставка на възгледите на Д. Хелд с тези на Р. Дал и А. Турен дава основание да се приеме, че принципът на автономия осъществява връзката между правилата, установени от процедурната демокрация за равно участие на социалните субекти в политическия процес и принципите, формулирани от съдържателната за реалното им включване и ангажиране в него със съответни отговорности. Това твърдение е основателно, защото човекът е отправната точка при

⁶² Хелд, Д. Цит. съч., с. 301.

тяхното формулиране. В този смисъл принципът за автономност се превръща в основание за съгласие при вземане на решения за действие и тяхното изпълнение

Автономията на гражданите в политическата общност изисква създаването на условия за равно участие на всички в упражняването на властта и поемане на отговорности към нея от солидарен характер. Тя се постига с прилагането на ценностите за свобода, равенство и братство, които имат договорен характер. Посредством тях органите на държавата обвързват интересите на гражданите с тези на политическата общност, в която са обединени и така установяват мярата на самостоятелността в действията и поведението им.

Анализът на формулираните, от разгледаните политически мислители, процедурни правила, и принципи очертават съдържанието на демокрацията като понятие. С тяхното прилагане при управлението на народа от неговите представители се обезпечават самоопределението на гражданите, както при участие в живота на политическата общност, така и на обществото като цяло.

От гледна точка на политическия процес и участието на субектите на политиката в него демокрацията и по-специално нейните начала-правила и принципи изпълняват мисията на метод / Й. Шумпетер, К. Попър, Н. Бобио, Дж. Кийн / или политическо средство /А. Турен/. Прилагането им допуска до представителство в управлението само на лица, които получават най-широка подкрепа от страна на народа. Той има не само право, но и възможност с мирни средства да се освободи от некомпетентните политически лица.

Самите политически лица вземат решения за действие чрез дебат. За постигане на съгласие се ръководят от изискването за опазване автономността на гражданите - равенството на правата и отговорностите им пред политическата общност.

За да оцелее демокрацията като метод, според Н. Бобио, трябва да стане начин на мислене на всеки гражданин, т.е. негова светогледна позиция. В подкрепа на това твърдение за мисията ѝ привеждаме мнението на големия германски политик от средата на миналия век К. Аденауер:

”За нас демокрацията, казва той, не се изчерпва с парламентарната форма на управление. За нас демокрацията е светоглед, който се основава също така и върху разбирането за достойнство, ценност и неотменимите права на всеки отделен човек, които християнството е развило. Демокрацията трябва да зачита тези неотменими права в държавния, икономическия и културния живот”⁶³.

Прилагането на началата на демокрацията в политическия процес от субектите на политиката е предпоставка за постигане управление на народа от и за народа. Представителите му участват в него със своите алтернативи, формулирани върху защитаването от тях интереси на групите, които представляват и доктриналните си виждания.

До какви крайни решения ще достигнат в процеса на преговорите обаче, те не знаят, защото прилаганият от тях политическият метод им дава само “известни приоритети, някакъв ред в техните съпернически си претенции по отношение на винаги оскъдните ресурси, в която и да е общност”⁶⁴.

Приоритет на демокрацията при вземането на колективните решения, както обърнахме внимание, е самоопределянето на гражданите в пределите на политическата общност.

⁶³ Аденауер, К. За нас демокрацията е светоглед. // Интелектуалното наследство на Конрад Аденауер. Речи, интервюта, размисли. С., 2005. 13-14.

⁶⁴ Крик, Б. В защита на политиката. С., 1998. с. 127.